

force for the development of musical education for primary school students; their musical awareness was accompanied by more precise statements about genre-style features of creativity of composers and past and present; works of Ukrainian musical art entered the circle of the brightest artistic interests of children. The intensity of emotional reaction to music and its performance has increased. Interest in the performing of creative tasks, both of the composer's character and the performing one has significantly grown. In the vast majority of children in experimental classes, the jury recorded a sense of joy in expressing themselves in singing and playing basic musical instruments. It was noted that attentive attitude to the personality of each student, recognition of the uniqueness of his inner world, finding the right "tone" of communication leads to a significant increase in the musical education of primary school students, regardless of their natural musical abilities.

The results of experimental work confirmed its effectiveness and expediency in applying to secondary schools. The main provisions and recommendations of the study were used in the educational process by teachers of musical art in primary school, scientists, methodologists for further research in the field of musical education.

Key words: motivation, activity, experience, perception, creativity, abilities, originality.

УДК 7.071.1.Гагенмейстер:378.4(477.43 – 21)“1918/190”

Наталія Урсу, Іван Гуцул
Nataliia Ursu, Ivan Hutsul

ВОЛОДИМИР ГАГЕНМЕЙСТЕР – ВІЛЬНИЙ СЛУХАЧ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

VOLODYMYR HAGENMEISTER AS A FREE MOVER OF KAMIANETS-PODILSKYI STATE UKRAINIAN UNIVERSITY

Стаття присвячена розгляду одного з важливих етапів життя і творчої діяльності художника-педагога Володимира Гагенмейстера – періоду перебування у статусі вільного слухача Кам'янець-Подільського Державного Українського університету. Дослідження спирається на нові дані особової справи митця, знайдені в Державному історичному архіві Хмельницької області.

Ключові слова: художник, педагог, вільний слухач, університет, творча діяльність.

Існує достатньо матеріалів та статей, присвячених видатній особистості, багатогранно обдарованій людині Володимиру Миколайовичу Гагенмейстеру. Основним є видання Н. Урсу та І. Гуцула “Володимир Гагенмейстер. Життя і творчість”, де послідовно розгортається й аналізується життєвий шлях художника, розглядаються різні сторони його таланту [12]. Окремі статті, в яких висвітлюються деякі відомості з історії професійної, просвітницької, педагогічної та інших видів діяльності митця, належать авторству Л. Баженова, О. Завальнюка, О. Комарницького, А. Квятковського та ін.

Особливо можна виділити публікації членів родини – доньки Ольги Ерн (Гагенмейстер) [5] та внука Ярослава Бишкевича [1], а також дослідників С. Білоконя [2] та А. Паравійчука. Вивченням цієї проблеми займалися К. Дегтяр, науковці В. Перепада, Ю. Лашук, М. Конишева. Проте, жодна з публікацій не торкалася сторінок перебування В. Гагенмейстера у статусі вільного слухача Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

Мета статті – у світлі нещодавно знайдених матеріалів з Державного історичного архіву Хмельницької області, розглянути документи особистої справи художника впродовж його перебування у статусі вільного слухача згаданого університету.

Аналізуючи процес формування художника та його внесок у культурно-мистецьку ситуацію регіону, варто зазначити, що В. Гагенмейстер з'явився на Кам'яниччині в дуже слушний момент, коли його знання, ентузіазм та художня майстерність на фундаменті, закладеному попередниками, принесли вагомі плоди.

Володимир (Карл-Ріхард) Миколайович (Янович) Гагенмейстер народився 30 травня (12 червня) 1887 року в місті Виборг – центрі губернії Великого Князівства Фінляндського (тепер районний центр Ленінградської області РФ) в родині військового урядовця. Рід його батька з 1624 року належав до лицарства Ліфляндії герба “Гаген” (по жіночій лінії до герба “Равіч”). Дід Едуард служив урядовцем у Варшаві, мав маєток Хрщановіц у Варшавській губернії, помер у віці 47 років і мав 7 дітей. Мати Анна-Марія з дому Томпсон була естонкою [5, с. 48].

У 1893 році В. Гагенмейстер вступив до псковської губернської (реальної) хлоп'ячої гімназії. Перейшовши до Сергіївського реального училища, закінчив його 1904 року. Дальшу освіту він здобув у Художньо-промисловому училищі барона А. Штігліца (нині Вище художньо-промислове училище ім. В. Мухоміної) в Петербурзі з фаху “Історія ужиткового мистецтва, композиція” [6, с. 303].

Перебуваючи в Україні, він цікавиться художніми промислами Кам'янець-Подільської губернії, а наступного року отримує призначення до Кам'янця-Подільського [8, с. 10-11]. 1 листопада 1916 року, ще до революції, його було призначено завідувати майстернею у Кам'янці-Подільському. Митець керував закладом аж до кінця його існування (1933), і з його іменем пов'язано піднесення цього культурного осередку [5, с. 49].

У Кам'янці Гагенмейстер продовжує навчання як студент Кам'янець-Подільського державного Українського Університету [4, с. 1-32]. Знайдена в архівах справа датована 1921 роком і містить 32 аркуші різних документів, пов'язаних з навчанням художника у даному закладі освіти, але відомо, що він вступив до університету у 1918 році. Документи справи розташовані і підшиті без дотримання хронології.

Перший документ – це звернення вільного слухача В. Гагенмейстера до голови Ради інституту соціально гуманітарних наук, яке звучить так: “На основі резолюції декана факультету від 28.IV.1919 року прошу підписати заяву про запис на лекції весняного семестру 1918-19 академічного року” [4, с. 2]. Документ констатує, що художник звернувся до керівництва навчального закладу у другому півріччі навчального року. Ще одна заява, датована 1921 роком, вже містить конкретне зазначення дисциплін, серед яких Енциклопедія мистецтва (Ю. Сецінський), Народне господарство (Сидорук) та ін. [4, с. 3].

Наступна заява від 25 квітня 1919 року привідкриває завісу назви підрозділу університету, на якому навчався митець – історичний відділ історико-філологічного факультету. Володимир просить дозволити підписатися на дисципліни весняного семестру 1919 року із запізненням, і пояснює, що не зміг цього зробити своєчасно у зв'язку із службовими обставинами [4, с. 4]. Наступна заява розгортає відомості про цікаві курси, на які записувався Гагенмейстер: Історія української мови (І. Огієнко), Історія української літератури (Л. Білецький), Історія України та Методологія історії (І. Крип'якевич), Історія української церкви та Історія братств (Біднов), Слав'янознавство та Історія польської мови (Драй Хмара), Грецька мова для початківців (Петр), Латинська мова (Любарський), Історія Поділля та Археологія (Ю. Сецінський) [4, с. 5-6].

Весняний VI семестр 1920-21 років видається ще більш наповненим, додаються наступні предмети: Історія Греції (Семенів), Історія Візантії (Оксіюк), Історія Сходу та Історія Болгарії (Клепатський), Історія Московії, Історія селянства та Економічна історія нових часів (Сташевський), Історія всесвітнього мистецтва, Історія українського народного мистецтва (Ю. Сецінський), Історія стародавньої філософії (Васильківський), Французька мова (Годило-Годлевська), Історія музики (Гринченко), Педагогіка (С. Русова) та ін. [4, с. 7]. Все це засвідчує, що В. Гагенмейстер пройшов школу навчання у видатних професорів свого часу, прослухав лекції прекрасних педагогів та професіоналів, громадських діячів високого рівня, які власним

ентузіазмом і любов'ю до рідної землі прищепили прибалтійському німцю кращі паростки душі українського народу.

Неабияку цікавість викликає Лекційна книжка В. Гагенмейстера за № 386. Насамперед, фіксується рік вступу до університету – 1918. Далі, на внутрішній стороні обкладинки приліплена і запечатана сургучем дотепер невідома фотографія митця у форменій кепці з кокардами. На знімку надпис: “Цим свідчується” [4, с. 10]. Володимир Миколайович вдягнений у темний піджак з лацканами і світлу сорочку; на шиї артистично зав'язаний бант. Світлину мабуть вирізали з колективної фотографії, бо на першому плані видно чиєсь плече в кітелі з погоном. Оцінки у Лекційні книжці відмінні і дуже добрі. Тут вказаний предмет, кількість годин на тиждень, оцінка, прізвище викладача і особистий підпис.

Наступний документ у справі присвячений проханням В. Гагенмейстера до ректора університету щодо зарахування його вільним слухачем на історико-філологічний факультет закладу, датований 30 жовтня 1918 року. Автор пише, що до заяви додається формулярний список, а також адреса: “Кам'янець на Поділля, Гунська вулиця, будинок Зав'ялова” [4, с. 22]. Далі у справі міститься кілька заяв маленького формату з проханнями про допуск до здачі поточних іспитів, які (заяви) відігравали роль теперішніх “бігунків”, бо на них виставлялася оцінка та підпис екзаменатора.

На 26 сторінці справи знаходимо заяву В. Гагенмейстера, спрямовану до Кваліфікаційної комісії Кам'янецького ІНО, як колишнього студента по відділу профосвіти: “Прикладаючи при цьому справку Кам'янецької Окрінспектури Народної Освіти про перебування на посаді завідувачого Кам'янецької Художньо-Промислової профшколи з 1 листопада 1916 року, прошу зарахувати стаж і видати свідоцтво про закінчення Інституту по відділу профосвіти” [4, с. 26]. До заяви додається затверджена печаткою довідка Окрінспектора про те, що Гагенмейстер дійсно працює завідувачем Кам'янець-Подільської Художньо-Промислової профшколи з 1 листопада 1916 року [4, с. 27].

На 29 сторінці Справи розміщена власноручна заява В. Гагенмейстера від 1923 року до Бюро Кам'янець-Подільського ІНО з проханням переглянути його справу і допустити до захисту дипломної роботи. “Я вступив до бувш. Укр. Держ. Ун-ту в 1918 році на історичний (по мистецтву) відділ історико-філолог. факультета. Прослухав всі семестри, здав 107 годин зачетів по різним дисциплінам. В 1921 році представив до ІНО роботу по мистецтву “Ярославські кахлі XVII ст.”, на яку дана рецензія проф. Сецінського і яка прийнята Яросл. Худ. Т-вом до друку. На протязі 1918-23 рр. мною було зачитано багато прилюдних лекцій по народному мистецтву й промисловості для Робітничого Клубу та інш. громадських організацій. В 1923 році був прийнятий аспірантом науково-дослідної катедри при ІНО, де працюю по дослідженню подільського народного мистецтва та по виданню матеріалів. Крім ІНО весь час мною проводиться робота в художньо-промислових освітніх закладах, школах і наукових музеях по організації їх, складанню плянів і т. д.

Прошу дати мені змогу закінчити вищу освіту в м. Кам'янці по профобру і тим дати змогу працювати у царині наукового дослідження народного мистецтва Поділля” [4, с. 29].

Формулярний список про службу В. Гагенмейстера в якості завідувача Художньо-ремісничою Просвітньою майстернею у Кам'янці на Поділлі і складений 28 жовтня 1918 року, є передостаннім документом Справи, що розглядається. Він містить стислі відомості про службу художника-педагога до приїзду у Кам'янець-Подільський і фіксує призначення на посаду завідувача майстернею 1 листопада 1916 року [4, с. 30-31].

Останній документ Справи написаний Володимиром Миколайовичем 23 березня 1923 року, коли він уже працював викладачем ІНО по мистецтвознавству. З цієї заяви ми дізнаємося, що художник був призначений в.о. асистента по мистецтвознавству і що асистентура при інституті була згодом скасована, але він залишався на посаді викладача ІНО. Гагенмейстер займався також науковим дослідженням подільського народного мистецтва, кахлярства на Поділлі і т. і. Проте, маючи велике навантаження в якості керівника майстернями і викладача кількох закладів,

він мав заборгованості з цілого ряду предметів. Тому звертався з проханням поновити його у складі групи з ліквідації академічної заборгованості і дозволити захистити дипломну роботу, яку зобов'язується представити на першу вимогу. На заяву накладена резолюція про те, що його відраховано у 1921-22 навчальному році [4, с. 32-33]. На цьому Справа закінчується.

В інших документах знаходяться підтвердження інформації, яка міститься у Справі, що паралельно з роботою у школі В. Гагенмейстер працював в інших культурно-мистецьких установах, викладав образотворче мистецтво в Кам'янець-Подільському українському університеті (заснований 22 жовтня 1918 року), згодом у створеному з нього Інституті народної освіти (ІНО) – при кафедрі мистецтв факультету соціальних і гуманітарних наук. Не лишився він і поза діяльністю організованої наприкінці 1922 року при ІНО Науково-дослідчої кафедри (спершу називалася Катедрою історії та економіки Поділля, згодом – Катедрою народного господарства та культури Поділля). У списку членів за порядком вступу він значиться п'ятнадцятим [10, с. 175].

У 1926 році Гагенмейстер був і аспірантом Харківського художнього інституту, де 10 січня 1926 року зробив доповідь “Розписи хат на Кам'яничині”, 14 листопада цього ж року – “Стінні розписи Смотрицької синагоги” [13, с. 97, 98].

Гагенмейстер своїм запалом у галузі дослідження народного мистецтва захоплював усіх, хто перебував поряд з ним. Ось фрагмент листа, написаного 25 жовтня 1970 року, до доньки художника, Ольги Ерн, мистецтвознавця Стефана Андрійовича Таранушенка, який у 30-х роках ХХ ст. досліджував разом з В. Гагенмейстером пам'ятки Кам'яничини: “В 1924 році ми з Володимиром Миколайовичем були разом в с. Верхні Панівці біля Кам'янця. Я тоді сфотографував сарайчик, а біля нього стоїть Володимир Миколайович. Фото, правду кажучи, невдале, поганеньке. Ну, поглянути на нього може Вам було б і цікаво. У 1924 р. мені довелося познайомитися з Володимиром Миколайовичем, побувати у нього. Про це наше “побачення” коротенько згадано у моєму “Звіті за подорож літом 1924 р.” надрукованому в журналі “Червоний Шлях” у 1925 році, №6-7, ст. 297” [5].

Тривожною нотою прозвучало застереження художнику, згадує донька: “Чрезмерно популяризуєте українское народное искусство”. (До того був підробний лист нібито від українських націоналістів на еміграції, які дякували батькові за розвиток українського народного мистецтва – це зі слів художника О. Грена слідчому при розгляді реабілітації)” [5, с. 50].

Після знищення школи Гагенмейстер, на запрошення А. Середи, перейшов на роботу в УПП (Український поліграфічний інститут) м. Харкова, де з 1933 по 1936 працював на кафедрі художньо-технічного оформлення книги; виконував обов'язки декана художньо-конструкторського факультету. Водночас, у 1935 році художник виконував обов'язки завідуючого відділом графіки Харківської картинної галереї. Працюючи в Харківському УПП, В. Гагенмейстер навчався в аспірантурі цього вищого навчального закладу, яку успішно закінчив. Для захисту дисертації він підготував наукову працю на тему: “Українська керамічна лялька”, яку не вдалося захистити, мабуть, через несправедливі звинувачення і наступну страту видатного митця (дані доньки художника, Ольги Ерн).

В. Гагенмейстер активно займався науковою діяльністю, до якої можна долучити, насамперед, його дослідницькі поїздки. Як він сам пише в автобіографії, що спочатку “студіював українське народне мистецтво по збірках в російських музеях Москви і Петрограда і українських музеях Києва та Полтавщини, як в містах, так і по селах”. Також в його Curriculum Vitae з архіву знаходимо згадку про готову наукову роботу “Изразцовые декорации Ярославских храмов”, яка мала бути надрукована на той час Ярославським художнім товариством [3, с. 2].

У 1936 переїздить до Києва, де працює завідувачем експериментальної майстерні (Лаврської школи) Київського музею українського народного мистецтва [Укр акад друк, с. 96]. Одночасно, з 1936 року, за даними доньки, він перебував на посаді наукового співробітника даного музею, де мешкав у 19-му корпусі Музейного містечка. Школу було засновано ініціативою Наркомосу УРСР 1934 року для народних майстрів з різних областей України, які би

працювали над створенням експонатів для майбутніх художніх виставок у Києві, Москві, Ленінграді. Це мало свої позитивні наслідки: виставки 1936 року завершилися успішно, а кращим майстрам (Івану Гончару, Марії Приймаченко, Парасці Власенко, Олександрі Грядунівій, Ганні Собачко, Петру Верні, Олександрову Вовку) було присвоєно звання “Майстер народної творчості УРСР”. На той момент керівником школи й був В. Гагенмейстер, котрий запросив для викладання учнів М. Бойчука: мистецтвознавця, художника-гобеленщика Сергія Колоса, Миколу Цівчинського, живописця Миколу Рокицького, Миколу Косенка, Пантелеймона Мусієнка, Павла Іванченка. Вони читали лекції з історії мистецтва, технології, композиції. [7, с. 346-347].

У 1936 році з його оправою й форзацем вийшла “Лісова пісня” Лесі Українки в Держлітвидаві України, у 1937 році – Шевченкові “Поєми” [2, с. 39].

І знову виклик: “Специально возвышаете украинское народное искусство, принижая русское, прививаете национализм” [5, с. 50]. 12 грудня 1937 року В. Гагенмейстер був заарештований. Серед звинувачень знаходимо такі: участь у 1919 році у “петлюрівській організації” – “Просвіта” разом із Сіцинським, Гериновичем, Середою, Холодним (імена там не згадувались); з 1921 р. під керівництвом Приходько проводив націоналістичну роботу; у 1931 році художником Середою був завербований в антирадянську націоналістичну організацію, що ставила за мету повалення радянської влади і шкідництво у мистецтві; з 1931 року входив до підпільної контрреволюційної організації УВО. В цю організацію входили Станішевський, Драй-Хмара, Примак, Романкевич, Любарський, Рудяков, Адамович, Шевченко; шпіонаж на користь буржуазної Польщі по завданню Гериновича [5, с. 51-52].

Постановою трійки Київського обласного управління НКВС УРСР був звинувачений за статтями 54-6, 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР і засуджений до вищої міри покарання – розстрілу за участь в українській націоналістичній організації і шпигунстві на користь буржуазної Польщі. Його дочці на той момент було лише 10 років. Вирок виконано 20 січня 1938 року. Реабілітований 31 березня 1971 року військовим трибуналом Київського ВО [11, с. 96].

У 1937 році загинули в Києві: О. Адамович, К. Кржемінський, І. Стойкевич, трохи раніше – В. Гоца і М. Коссака, при загадкових обставинах зник у Москві В. Шаврін, помер у ташкентській в’язниці В. Розвадовський. Їх давно немає, але живуть вони в своїх творах у музеях, приватних колекціях. Їхні твори конфісковували, палили, ховали в спецхранах, але та частка, що залишилася, додає свої краплинки до української національної культури [1, с. 5].

В. Гагенмейстер, як яскрава особистість, відігравав значну роль у культурному житті не лише Кам’янецьчини, але й інших регіонів України. Він активно впливав на становлення і розвиток мистецької освіти, підвищуючи, водночас, свій творчий і науковий потенціал під час етнографічних поїздок, навчання в аспірантурі, краєзнавчої роботи. Напружена пошукова і мистецтвознавча праця давалася в знаки у процесі викладання мистецьких дисциплін. Можна стверджувати, що проведення занять з учнями відбувалося на достатньо високому науковому рівні. Нові знайдені матеріали, безперечно, прояснюють деякі моменти даного етапу життя художника, які дотепер залишалися поза увагою.

Список використаних джерел

1. Бишкевич Я. Репресована школа : До 105-річчя з дня заснування Кам’янець-Подільської художньо-промислової школи. “Нескорені” : Часопис Спілки політичних в’язнів України. – Київ, листопад. – 2010. – С. 5.
2. Білокінь С. “Білі круки” подільського друкарства”. Пам’ятки України : історія та культура. – Київ, 2000. – С. 33-45 : іл.
3. Державний історичний архів Хмельницької області (далі – ДІАХО). Ф. 302, оп.1, спр. 9. Curriculum Vitae В. Н. Гагенмейстера.
4. ДІАХО. Кам’янець-Подільський Державний Український Університет. Канцелярія студентських справ. Справа № 50 студента Володимира Миколайовича Гагенмейстера, Ф. 582. Оп. 2. Спр. 419, 1921. 32 с.

5. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) О. Закоханий у Поділля. Подільське братство. Кам'янець-Подільський. – № 3. – 1993. – С. 48-54.
6. Кондаков С.Н. Юбилейный справочник Императорской Академии художеств, 1764-1914. – Санкт-Петербург, 1915. – Ч.2. – С. 303.
7. Лаврська школа. Україна і Культура. – Київ : Товариство “Знання”, 1993. – Вип. 26-27. – С. 346-348.
8. Попсуй Е.В. Перші сячі прекрасного на Поділлі. Рукопис директора дитячої художньої школи Кам'янця-Подільського, 1975. 72 с.
9. Приватний архів Ольги Ерн-Гагенмейстер. Лист С. Таранушенка до Ольги Володимирівни Ерн-Гагенмейстер від 25 жовтня 1970.
10. Сецінський Є. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття, 1914-1924 рр. Україна. – Київ, 1926. – Кн. 1 (16). – С. 173-175.
11. Українська академія друкарства : історико-біографічний довідник (1930-2010). О.В. Мельников. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2010. – 589 с.
12. Урсу Н.О., Гуцул І.А. Володимир Гагенмейстер. Життя і творчість : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І. Абетка, 2015. – 225 с.
13. Філь Ю. До історії Кам'янець-Подільського наукового при Українській Академії наук товариства: Записки. – Т.1, 1928. – С. 91-99.

The article reveals one of the important stages of life and creative activity of an artist and pedagogue Volodymyr Hagenmeister – the period of being a free-mover student of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. The article covers the main stages of the artist's creative life and the information about his professional education. His connection with Kamianets-Podilskyi educational institutions, in particular with the art-industrial school, is emphasised.

The main material of the study is based on new data of the artist's personnel file found in the State Historical Archives of Khmelnytsky region. The file consists of 32 various documents related to the artist's studies in this educational institution. The documents of the file are ordered and folded without observing the chronology.

First of all, these are V. Hagenmeister's requests and appeals to the chairman of the Council of the Institute of Social Sciences and Humanities, as well as the registration of a free mover of the historical department (art) of the Faculty of History and Philology for various lecture courses of the leading teachers of the Institute. Lecture book No. 386 with an unknown photograph of the artist fixes the year of his admission to the University - 1918, as well as grades given by the professors for his knowledge being a free mover. The personnel file contains the formular list of V. Hagenmeister as the head of the Artistic Educational Workshop in Kamianets in Podillia from October 28, 1918. Brief information about Volodymyr Hagenmeister's artistic activity in Kamianets after the graduation from the university is given.

New information, undoubtedly, helps to clarify this stage of life of the artist.

Key words: *artist, pedagogue, free mover, university, creative activity..*